

ปกิณกะ

สาเหตุของภาวะโลกร้อนตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา

อดิศักดิ์ ทองบุญ

ความนำ

เมื่อประมาณต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ผู้เขียนได้รับแผนฉบับหนึ่ง มีข้อความชักชวนให้หยุดเพิ่มความร้อน
ใส่กรุงเทพฯ ... ก่อนจะสายเกินไป โดยมีหัวข้อสำคัญ ๓ หัวข้อ คือ (๑) โลกร้อน...มหันตภัยที่กำลังคืบคลานสู่...กรุงเทพฯ (๒) อะไรจะเกิดขึ้นบ้างต่อพื้นที่กรุงเทพมหานครในอนาคต และ (๓) ๑๐ ปฏิบัติการช่วยกรุงเทพฯ ด้วยตัวคุณเอง

หัวข้อที่ ๑ มีคำบรรยายว่า

“การประเมินสาเหตุและผลกระทบของภาวะโลกร้อน และการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศของคณะกรรมการระหว่างรัฐบาลของสหประชาชาติ ประกอบกับข้อมูลที่น่าทึ่งจากไทย ได้มีการศึกษาในเบื้องต้นบ้าง ล้วนยืนยันความเป็นไปได้ อย่างสูงที่ประเทศไทยรวมทั้ง กรุงเทพมหานคร จะได้รับผลกระทบ ทั้งในแง่ของสภาพอากาศที่จะเปลี่ยนแปลงและแปรปรวนจากในปัจจุบัน ระดับน้ำทะเลที่เพิ่มสูงขึ้น ผลผลิต การเกษตรที่จะเปลี่ยนไป ปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรน้ำ ไรศภัยไข้เจ็บซึ่งคาดว่า จะเริ่มเห็นผลกระทบที่เป็นรูปธรรมในช่วง ๑๕ - ๒๐ ปีข้างหน้านี้ กรุงเทพมหานคร และพื้นที่ชานเมือง เช่น จังหวัดสมุทรปราการและสมุทรสาคร ซึ่งเป็นพื้นที่ ใกล้เคียง จะได้รับผลกระทบที่คล้ายคลึงกันเนื่องจาก เป็นพื้นที่ต่ำและมีการทรุดตัวอย่างค่อนข้างรุนแรง พื้นที่ เหล่านี้เป็นพื้นที่อยู่อาศัย แหล่งพาณิชยกรรม การคมนาคมและ อุตสาหกรรม ซึ่งล้วนมีความสำคัญกับสภาพทางเศรษฐกิจ ของประเทศ ผลกระทบที่เกิดขึ้นถ้าไม่มีการเตรียมรับและ ปรับตัวที่เหมาะสม ความเสียหายทางเศรษฐกิจสังคมที่จะ เกิดขึ้นจะมีปริมาณเหลือคณานับ”

หัวข้อที่ ๒ มีคำบรรยายว่า

“อุณหภูมิอากาศที่สูงขึ้นและฤดูร้อนที่ยาวขึ้น นับสิบๆ วัน จะนำไปสู่การระบาดของโรคทางเดินหายใจ โรคเกี่ยวกับทางเดินอาหาร ฯลฯ

- มีการใช้เครื่องปรับอากาศและไฟฟ้ามากขึ้น เป็น ความสูญเสียทางเศรษฐกิจและยังทำให้ภาวะเรือนกระจก รุนแรงขึ้นอีกด้วย

- ลมมรสุมฤดูฝนที่อาจจะรุนแรง น้ำหลากจากลุ่มน้ำ เจ้าพระยาเพิ่มขึ้นทำให้ภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ กรุงเทพมหานคร รุนแรงขึ้น บ่อยขึ้น

- การละลายของน้ำแข็งและผลจากลมมรสุม ยิ่งทำให้การแก้ปัญหา น้ำท่วมยุ่งยากขึ้น น้ำเค็มจะรุกเข้า ไปตามลำน้ำมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อปากล่องประปาที่ ตำบลลำแล จังหวัดปทุมธานี แหล่งน้ำดิบหลักของ กรุงเทพมหานครจะได้รับผลกระทบแน่นอน

- ภาวะเอลนีโญและพายุหมุนเขตร้อน โดยเฉพาะ ในอ่าวไทยจะเกิดขึ้น

- ภาวะโลกร้อนจะกระทบกับทุกคนทั้งในจังหวัดอื่นๆ ของประเทศ ตลอดจนประเทศเพื่อนบ้าน อาจจะมีผู้อพยพ ทั้งแบบชั่วคราวและถาวรเข้ามาใน กรุงเทพมหานคร มากขึ้น”

หัวข้อที่ ๓ มีคำบรรยายว่า

๑. ลดการใช้ไฟฟ้า

กรุงเทพมหานคร มี ๒ ล้านครัวเรือน ถ้าทุกบ้านช่วย กันปิดไฟขนาด ๑๐๐ วัตต์ ๑๐ ดวง นาน ๑๕ นาที

ใน ๑ วัน จะลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ได้ ๕๐ ตัน และประหยัดค่าใช้จ่ายได้ ๑๒๕,๐๐๐ บาท

ใน ๑ เดือน จะลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ได้ ๑๕๐ ตัน และประหยัดค่าใช้จ่ายได้ ๓.๗๕ ล้านบาท

ใน ๑ ปี จะลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ได้ ๑,๘๐๐ ตัน และประหยัดค่าใช้จ่ายได้ ๔๕ ล้านบาท

๒. เปลี่ยนหลอดไส้เป็นหลอดตะเกียบ

การเปลี่ยนหลอดไส้ ๑๐๐ วัตต์ เป็นหลอดประหยัด พลังงาน ๑๘ วัตต์ จำนวน ๑ ดวง จะลดพลังงานได้ ๘๒ วัตต์ จะลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ได้ ๒๕๕ กิโลกรัม/ปี และประหยัดเงินได้ ๗๓๘ บาท/ปี

๓. ตั้งอุณหภูมิเครื่องปรับอากาศที่ ๒๕ องศาเซลเซียส

การตั้งอุณหภูมิเครื่องปรับอากาศที่ ๒๕ องศาเซลเซียส ทุก ๘ ชั่วโมง จะลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ลง ๑,๐๘๘ ตันปี และ ประหยัดพลังงานได้ ๒.๔ หน่วย

๔. ถอดปลั๊กเครื่องใช้ไฟฟ้าทุกชนิดหลังการใช้งาน

ปิดและดึงปลั๊กทีวี คอมพิวเตอร์ เครื่องเสียงต่างๆ ในบ้านแต่ละหลังออก เมื่อไม่ใช้งานจะช่วยลดการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ได้นับร้อยกิโลกรัมปี

๕. ปลุกต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่

การปลุกต้นไม้ ๑ ต้น จะดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ได้ ๑ ตันตลอดอายุของต้นไม้ ดังนั้นให้ปลูกหรือวางต้นไม้ในทุกๆ จุดของบ้านที่เหมาะสม จะเป็นการช่วยลดดูดซับมลพิษในบ้านได้เป็นอย่างดี

๖. แยก ลดปริมาณขยะ

ลดการกินทิ้งกินขว้าง เพราะเศษอาหารและของที่บูดเน่า เมื่อไปทับถมอยู่ที่กองขยะจะกลายเป็นแหล่งผลิตก๊าซมีเทน ซึ่งเป็นก๊าซที่ก่อให้เกิดภาวะเรือนกระจกที่สำคัญ

๗. ใช้ถุงผ้าแทนถุงพลาสติก

เพราะการผลิตถุงพลาสติก ต้องใช้พลังงานและก่อให้เกิดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์

๘. หลีกเลี่ยงการใช้รถยนต์

การขับรถยนต์เป็นระยะทาง ๑ กิโลเมตร จะปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ๐.๑๘ กิโลกรัม ถ้ารถในกรุงเทพมหานคร ทั้งหมด ๕.๕ ล้านคัน รวมมีอุบัติเหตุกันจะลดปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ๑,๐๐๐ ตัน/วัน

๙. ดับเครื่องยนต์เมื่อจอดรถรอคน หรือเติมน้ำมัน (ไม่ขับก็ดับเครื่อง)

การดับเครื่องยนต์ทุก ๕ นาที จะลดปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ลง ๐.๑๓ กิโลกรัม ประหยัดน้ำมันได้ ๐.๑ ลิตร และควรขับรถในความเร็วไม่เกิน ๙๐ กิโลเมตร/ชั่วโมง จะลดปริมาณการใช้น้ำมันได้ร้อยละ ๒๐

๑๐. บริโภคของที่ผลิตในประเทศ

การซื้อสินค้าจากต่างประเทศต้องสิ้นเปลืองพลังงานในการขนส่ง บรรจุกัมภ์และจัดจำหน่าย แต่ถ้าใช้ของที่ผลิตในประเทศนอกจากจะทำให้สามารถลดปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่จะเกิดขึ้นแล้ว ยังราคาถูก และทำให้เงินไม่รั่วไหลออกนอกประเทศด้วย”

โลกตามทฤษฎีการปฐมภูมิ

นักปรัชญากรีกสมัยเริ่มแรกคนหนึ่งชื่อธาลีส (Thales เกิดก่อน พ.ศ. ๘๑) มีทฤษฎีเรื่องโลกอย่างน่าสนใจยิ่ง คือเชื่อว่า โลกมีลักษณะกลมแบน ลอยอยู่บนผืนน้ำที่กว้างใหญ่ไพศาล หาชอบเซตมิได้ และได้ตั้งปัญหาถามถึงต้นกำเนิดของโลกไว้ว่า โลกเกิดจากอะไร อะไรเป็นปฐมธาตุของโลก”

คำถามนี้เป็นการเปิดประเด็นแนวคิดทางปรัชญาเป็นครั้งแรก เพราะชาวกรีกทั่วไปในสมัยนั้นเชื่อตามคำสอนของนักศาสนาว่า โลกนี้เกิดขึ้นด้วยน้ำพระทัยของพระเป็นเจ้า เบื้องบน จึงไม่มีใครคิดสงสัย ธาลีสได้จัดประกายให้สงสัยว่า “เราจะอธิบายเหตุการณ์ทั้งหลายโดยไม่อ้างเบื้องบนได้หรือไม่” ธาลีสคิดว่า น่าจะได้ ถ้าเช่นนั้น “จะอ้างอะไรเล่า” สิ่งจะอ้างได้นอกจาก เบื้องบนก็มี เบื้องล่าง จึงตั้งคำถามว่า อะไรเป็นปฐมธาตุของโลก” ที่ตั้งคำถามเช่นนี้ เพราะท่านเชื่อว่า โลกเกิดจากการรวมตัวของสสารดั้งเดิม ท่านต้องการให้คิดว่า ก่อนมีโลก คงมีอะไรบางอย่างอยู่แล้ว สิ่งนั้นคืออะไร เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดโลกขึ้นหรือไม่ อย่างไร

เพื่อนำร่องในการคิดทางปรัชญา ธาลีสจึงเสนอคำตอบว่า “น้ำเป็นปฐมธาตุของโลก” ต่อมามีคนเห็นด้วยก็มี ไม่เห็นด้วยก็มี คนที่เห็นด้วยก็ได้อธิบายขยายความให้กว้างขวางขึ้น ส่วนคนที่ไม่เห็นด้วยก็ได้เสนอแนวคิดใหม่ๆ ขึ้น เช่น ลม เป็นปฐมธาตุบ้าง ไฟเป็นปฐมธาตุบ้าง จนมาถึงเอมเปโดเคลส (Empedocles เกิดเมื่อ พ.ศ. ๔๘) ให้คำตอบว่า “ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นปฐมธาตุของโลก” แม้นักปรัชญาทั้งหลายของอินเดียก็เชื่อว่า ธาตุ ๕ นี้เป็นส่วนประกอบของโลก

เหตุผลที่ธาลีสตอบว่า น้ำเป็นปฐมธาตุของโลกนั้น เราไม่พบหลักฐานว่าท่านอธิบายไว้อย่างไร แต่เราเชื่อตามที่อาร์ิสโตเติล (เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙) ตีความว่า ที่ธาลีสเชื่อเช่นนี้เพราะท่านพบว่าอาหาร ความร้อน และเมล็ดพันธุ์ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดชีวิตล้วนมีความชื้นผสมอยู่ น้ำหรือความชื้นจึงเป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย เบอร์เน็ต (Burnet) ตีความว่า ตามทฤษฎีของ ธาลีส โลกและสรรพสิ่งเกิดจากน้ำและจะกลับไปสู่สภาพของน้ำอีก น้ำเป็นปฐมธาตุ เพราะน้ำมีประสิทธิภาพในการแปรรูปเป็นสิ่งต่างๆ น้ำจับตัวเป็นของแข็งก็ได้ ละลายเป็นของเหลวก็ได้ เมื่อระเหยขึ้นฟ้าน้ำจะกลายเป็นไอ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ น้ำจะแปรรูปเป็นไฟ แต่เมื่อน้ำจับตัวเป็นเมฆจะกลายเป็นฝนตกลงสู่พื้น และจะกลายเป็นดินได้”

เบื้องหลังของการตีความดังกล่าวมานี้ เพราะเชื่อว่า ชาเลสผู้มีชีวิตอยู่กับธรรมชาติมาตลอด คงค้นพบว่า ธรรมชาติ มีกฎเกณฑ์ เอกภพมีกฎเกณฑ์ การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของเอกภพเอง

นักปรัชญาอินเดียทั้งหมดยอมรับว่า ธาตุ ๕ เป็นส่วนประกอบสำคัญของโลก แต่รายละเอียดอาจเห็นแตกต่างกันบ้าง เช่น ปรัชญาเวทานตะ อธิบายว่า ธาตุมี ๒ ชนิด คือ สุธมธาตุ (ธาตุละเอียด) และมหาธาตุธาตุ (ธาตุนหยาบ) แต่ละชนิดมี ๕ อย่าง คือ อากาศ วายู (ลม) อัคนิ (ไฟ) อปะ (น้ำ) และกษิติ (ดิน)

สุธมธาตุ ได้แก่ อณูของอากาศ วายู อัคนิ อปะ และ กษิติ ส่วนมหาธาตุธาตุ ได้แก่ ธาตุที่ผสมกันแล้วระหว่างสุธมธาตุ และเรียกชื่อเดิม ถ้ามหาธาตุธาตุใดมีอณูแห่งอากาศธาตุผสมอยู่มาก มหาธาตุธาตุนั้น เรียกว่า อากาศ ถ้ามีอณูแห่งวายุมาก ก็เรียกว่า วายู ดังนี้ เป็นต้น ส่วนผสมของมหาธาตุธาตุทั้ง ๕ มีอัตราส่วนดังนี้

๑. อากาศ = ผสมด้วยอากาศ ๑/๒ + วายู ๑/๘ + อัคนิ ๑/๘ + อปะ ๑/๘ + กษิติ ๑/๘

๒. วายู = ผสมด้วยวายุ ๑/๒ + อากาศ ๑/๘ + อัคนิ ๑/๘ + อปะ ๑/๘ + กษิติ ๑/๘

๓. อัคนิ = ผสมด้วยอัคนิ ๑/๒ + อากาศ ๑/๘ + วายู ๑/๘ + อปะ ๑/๘ + กษิติ ๑/๘

๔. อปะ = ผสมด้วยอปะ ๑/๒ + อากาศ ๑/๘ + วายู ๑/๘ + อัคนิ ๑/๘ + กษิติ ๑/๘

๕. กษิติ = ผสมด้วยกษิติ ๑/๒ + อากาศ ๑/๘ + วายู ๑/๘ + อัคนิ ๑/๘ + อปะ ๑/๘

โลกประกอบไปด้วยมหาธาตุธาตุเหล่านี้

โลกตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา

สภาพของโลกเมื่อแรกเกิด

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอัครคัมภีร์สูตรว่า ตอนหนึ่ง ความว่า ในช่วงที่โลกกลับเกิดขึ้นใหม่ โลกมีสภาพเป็นน้ำแผ่เต็มอวกาศอันกว้างว่างเปล่า ทวีปบริเวณมีตมิต ไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวใดๆ โลกค่อยๆ แข็งตัวขึ้น มีพืชพรรณเกิดขึ้นตามลำดับ อันดับแรก คือ **จันดิน** (โอชะดิน) ซึ่งมีลักษณะเหมือนน้ำมัน ที่เคี่ยวนแห้ง แล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นผาอยู่ข้างบน มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี

มีกลิ่นหอม มีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมันที่ปราศจากตัวผึ้ง อันดับ ที่ ๒ คือ **สะเก็ดดิน** (เกล็ดดิน) มีลักษณะเหมือนดอกเห็ด อันดับ ที่ ๓ คือ **เครื่องดิน** (เถาดิน) มีลักษณะเหมือนเถาผักบุ้ง และอันดับที่ ๔ คือ **ข้าวสาลีเกิดเองตามธรรมชาติ** เป็นต้น

คัมภีร์สุมังคลวลลีนี อรรถกถาที่มณิกาย มหาวรรค (พระไตรปิฎกเล่ม ๑๐) อธิบายการดำรงอยู่ของโลกมนุษย์นี้ว่า “ตั้งอยู่บนน้ำโดยมีพลังลมดันน้ำไว้ น้ำจึงรองรับโลกอยู่ได้ เหมือนน้ำที่ไหลเข้าไปในเครื่องกรองน้ำ (ฉ้มกรก) จนเต็มเมื่อปิดปากเครื่องกรองน้ำแล้วยกขึ้น น้ำจะไม่ไหลกลับ เพราะพลังลมดันไว้ ฉะนั้นโลกนี้”^๗ คัมภีร์มหาวักคกฏิกายอธิบายพลังลมที่ดันน้ำโดยรอบพื้นโลกจากชั้นอวกาศเข้าสู่โลก ว่า มีความสูงประมาณ ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ (๑ โยชน์ = ๑๖ กิโลเมตร)^๘ **คติการเกิดและการสลายของโลก**

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในลัทธิสุตตรสูตร^๙ ตอนหนึ่งว่า “สังขารทั้งหลาย (สิ่งที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งหรือผสมกัน) เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นข้อกำหนดควรเพื่อบุคคล ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งหลาย”

โลกเป็นสังขารอย่างหนึ่ง ก็ตกอยู่ในสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนเหมือนสังขารทั้งหลาย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรเดียวกันนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสีเนรุยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้ง บางคราว ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม (พันธุ์พืชที่ถูกพาราจากที่หนึ่งแล้วยังจะออกขึ้นได้อีก) ภูตคาม (พันธุ์พืชที่อยู่กับที่) และดินชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้”

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการเสื่อมสลาย และพินาศไปของสรรพสิ่ง สรรพสัตว์และโลกตามลำดับ ดังนี้

มีสมัยหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้ง บางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ ปรากฏขึ้น เพราะการปรากฏของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ แม่น้ำน้อยหนองน้ำทุกแห่ง ระบายเหือดแห้ง ไม่มีน้ำ

มีสมัยหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้ง บางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๓ ปรากฏขึ้น เพราะการปรากฏของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๓ แม่น้ำสายใหญ่ๆ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ทุกแห่งระบายเหือดแห้ง ไม่มีน้ำ

มีสมัยหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้ง บางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏขึ้น เพราะการปรากฏ ของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ แหล่งน้ำใหญ่ๆ ที่เป็นแหล่งรวม ของแม่น้ำใหญ่ๆ เหล่านั้น คือ แหล่งน้ำที่ชื่อว่า สระอนินดาต สระสีหปาดะ สระรถการะ สระกัณณมณฑะ สระภูณละ สระฉัททันต์ สระมันทากินี ทุกแห่งระเหยเหือดแห้ง ไม่มีน้ำ

มีสมัยหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้ง บางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏขึ้น เพราะการปรากฏ ขึ้นของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ น้ำในมหาสมุทรลงลงๆ จนหมด ไม่เหลือแม้เพียงแค่นิ้วมือเดียว

มีสมัยหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้ง บางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏขึ้น เพราะการปรากฏขึ้น ของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๖ แผ่นดินใหญ่นี้ และขุนเขาลิเนรุ มิกลุ่มคว้นพวยพุ่งขึ้นเหมือนกลุ่มคว้นที่พวยพุ่งขึ้นจาก เตาเผาหม้อของนายช่างหม้อ

มีสมัยหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้ง บางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏขึ้น เพราะการปรากฏขึ้น ของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาลิเนรุ เกิดไฟลุกโชน มีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เปลวไฟนั้นถูกลม พัดพาขึ้นไปถึงพรหมโลก แผ่นดินใหญ่และขุนเขาลิเนรุถูกไฟ เผาผลาญพินาศไปสิ้นไม่เหลืออะไรเลยแม้แต่ซี่เก้าและเขม่า

การเกิดขึ้นและการสลายไปของโลกที่พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ในอัครัญญสูตรและสัตตสุริยสูตรนั้น ไม่ใช่เรื่องที่ ทรงเล่าตามตำนานปรัมปรา แต่พระองค์ทรงรู้ด้วย ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (พระปรีชาหยั่งรู้เรื่องราวในอดีตชาติ หรือระลึกชาติได้) ซึ่งคนทั่วไปไม่อาจรู้เรื่องในอดีตย้อนหลัง ไปไกลเช่นนั้นได้

โลกพินาศด้วยเหตุ ๓ ประการ

พระอรรถกถาจารย์^{๑๑} อธิบายว่า พระพุทธองค์ทรง แสดงสัตตสุริยสูตร (พระสูตรที่ว่าด้วยพระอาทิตย์ ๗ ดวง) นี้แก่พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้เจริญอนิจจธรรมฐาน (กรรมฐานที่ เพ่งความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลายเป็นอารมณ์) และบอกว่า พระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงความพินาศของโลกด้วย เหตุอย่างหนึ่ง คือ ไฟหรือความร้อน (เตโชสัณญทสฺสนวเสน) ในจำนวน ๓ อย่าง โดยแนะนำให้ดูรายละเอียดในคัมภีร์วิสุทธิ มรรค^{๑๒} ตอนที่ว่าด้วยปุพเพนิวาสานุสติญาณของพระพุทธเจ้า

เมื่อโลกพินาศด้วยไฟ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งรจนาโดยพระพุทธโฆสะ กล่าวถึงเหตุที่ทำให้โลกพินาศว่ามี ๓ อย่าง คือ ไฟ น้ำ และ ลม โดยอธิบายรายละเอียด มีใจความว่า เมื่อโลกจะพินาศ ด้วยไฟ สิ่งบอกเหตุอันดับแรกคือมีมหาเมฆล้นโลกเกิดขึ้น ทำให้ฝนห่าใหญ่ตกลงครั้งเดียวทั่วแสนโกฏิจักรวาล พวกมนุษย์พากันร่ำเรง นำพันธุ์พืชทุกชนิดออกมาหว่าน เมื่อ ต้นกล้างอกขึ้นพอโคกินได้ มหาเมฆร้องเสียงเหมือนลา แต่ไม่โปรยหยาดฝนลงมาเลยแม้แต่หยาดเดียว นับจากนั้น มา ฝนก็ขาดหายไปเลย เป็นเหตุให้คนและสัตว์ที่ดำรงชีพ โดยอาศัยน้ำฝนนั้นต้องตายไป แม้พวกเทวดาที่อาศัยต้นไม้ ก็ทำกาละไป บรรดาบุคคลผู้ทำบุญกุศลและมีมานเท่า่นั้น เมื่อตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ ปรากฏจนถึงดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ เหตุการณ์ต่างๆ ก็เป็นไปดังที่พระพุทธองค์ทรง แสดงไว้ในสัตตสุริยสูตร แต่ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า

เปลวไฟที่เผาไหม้โลก (รวมทั้งอบายภูมิ ๔) นั้นได้ ลุกลามไปเผาไหม้เทวโลกหรือสวรรค์ ๖ ชั้น (จากต่ำไปหาสูง) คือ

๑. จาตุมหาราชิกา
๒. ดาวดึงส์
๓. ยามา
๔. ดุสิต
๕. นิมมานรดี
๖. พรหมมิตวสวัตติ

แล้วลุกลามไปไหม้พรหมโลก ๕ ชั้นแรกในจำนวน

๑๖ ชั้น (จากต่ำไปหาสูง) คือ

๑. พรหมปริสัชชา
๒. พรหมบุโรหิตา
๓. มหาพรตมา
๔. ปริตตมา
๕. อัมปมาณาภา

พรหมโลกที่ยังเหลือนับจากต่ำไปหาสูง คือ อากัสสรา ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภิกงหา อสัณญัสตดา เวหิพผลา อวิหา อตปปา สุตัสสา สุตัสสี และอกนิฐา

มีสมัยหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน โลกที่พินาศด้วยไฟจะกลับเกิดขึ้นอีก สิ่งแรกที่เกิดขึ้น คือ มีมหาเมฆมกก่อตัวขึ้นทำให้ฝนละเอียดตกลงมา ณ จุดแรกด้วยทอธารเท่าก้านบัว และค่อยๆ ใหญ่ขึ้นเป็นเท่าไม้สาก เท่าลำตาลเป็นต้น โดยลำดับ ส่งผลให้พื้นที่ที่ถูกไฟไหม้ในแสนโกฏจักรวาลเต็มหนองด้วยน้ำ แล้วฝนก็หายไป จากนั้นลมเกิดขึ้นในส่วนล่างและส่วนกว้าง (ด้านข้างโดยรอบ) พัดน้ำนั้นในห้วงวตเป็นแห่งรูปกลมดุจหยาดน้ำบนใบบัว เมื่อน้ำางวตลงๆ พรหมโลก (ที่ถูกไฟไหม้) กลับปรากฏขึ้นในที่เดิมตามลำดับ คือ เทวโลกชั้นปรณิมิตตสวรรค์ นิมมานรติ ดุสิต และยามา ปรากฏขึ้น ณ ที่เดิม (ชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราชิกา ยังไม่ปรากฏ เพราะต่อเนื่องกับแผ่นดิน) ต่อมาเมื่อน้ำางวตลงจนถึงแผ่นดินที่เคยมีก่อนถูกไฟไหม้ ก็มีลมกำลังแรงกล้าพัดมาปิดกั้นน้ำไม่ให้ไหลบ่าออกไป ในที่สุดน้ำางวตลงเป็นดินและเกิดพืชพรรณดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอัคคัญญสูตร

เมื่อโลกพินาศด้วยน้ำ

เมื่อโลกจะพินาศด้วยน้ำ สิ่งบอกเหตุอันดับแรกเป็นเช่นเดียวกับเมื่อโลกจะพินาศด้วยไฟ คือ มีมหาเมฆมกก่อตัวขึ้น ทำให้ฝนเท่าใหญ่ตกลงครั้งเดียวทั่วแสนโกฏจักรวาล พวกมนุษย์พากันร่าเริงนำพันธุ์พืชทุกชนิดออกมาหว่าน เมื่อต้นกล้างอกขึ้นพอโคกินได้ มหาเมฆร้องเสียงเหมือนลา แต่ไม่ปรายหยาดฝนลงมาเลยแม้แต่หยาดเดียว นับจากนั้นฝนก็ขาดหายไปเลย เป็นเหตุให้มนุษย์และสัตว์ต้องตายไป ... เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน มีมหาเมฆน้ำกรตเกิดขึ้น (แทนดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เมื่อโลกพินาศด้วยไฟ) ทำให้ฝนน้ำกรตตกลงมาเป็นฝอยๆ แล้วค่อยๆ กลายเป็นหยาดน้ำใหญ่ขึ้นๆ ตามลำดับจนเต็มแสนโกฏจักรวาล แผ่นดินภูเขาและสรรพสิ่งที่ถูกน้ำกรตจึงละลายไปสิ้น ส่วนน้ำกรตถูกลมกั้นไว้โดยรอบ (เหมือนฝั้งมหาสมุทร) ทำให้น้ำกรตจับตัวสูงขึ้นๆ จากแผ่นดิน จนถึงพรหมโลกชั้นที่ ๘ คือ อัมปมาณสุภา นั่นคือหลังจากทำให้อบายภูมิ โลก และสวรรค์ ๖ ชั้นละลายราบคาบไปแล้ว ได้ทำให้พรหมโลก ๘ ชั้นแรกละลายไปหมด คงเหลือชั้นสุภากิณฑา อลัญญิสัตตา เวทปผลา อวิหา อตัมปา สุทสสา สุทสสิ และอกนิฏฐา (จะเห็นได้ว่า พลังทำลายของน้ำรุนแรงกว่าไฟ)

เมื่อน้ำกรตได้ทำลายอบายภูมิ โลก เทวโลกทั้ง ๖ ชั้นและพรหมโลก ๘ ชั้นจนไม่เหลืออะไรแล้วก็จะระงับไป อากาศเบื้องบนก่อตัวขึ้นอีก ซึ่งมีเหตุการณ์เกิดขึ้นทำนองเดียวกับเมื่อโลกเกิดขึ้นหลังพินาศด้วยไฟ

เมื่อโลกพินาศด้วยลม

เมื่อโลกจะพินาศด้วยลม สิ่งบอกเหตุอันดับแรกคือมหาเมฆมกก่อตัวขึ้นเช่นเดียวกับเมื่อโลกจะพินาศด้วยไฟและด้วยน้ำ จากนั้น จะเกิดลมทำลายโลกขึ้น (แทนดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ และฝนน้ำกรตที่กล่าวข้างต้น) ลมนี้ ช่วงแรกหอบเอาทรายละเอียด ... ทรายหยาบ ... ก้อนกรวด ... ก้อนหิน ... จนถึงก้อนหินขนาดเรือนยอดและต้นไม้ใหญ่ ก้อนหินและต้นไม้เหล่านั้นเมื่อลมพัดพาขึ้นบนอากาศจะถูกทำลายจนแหลกละเอียดหมด ไม่มีส่วนใดตกลงสู่พื้นดินอีกเลย เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน เกิดลมภายใต้แผ่นดินใหญ่แรงขึ้นๆ จนพลิกแผ่นดินขึ้นข้างบนแล้วพัดพาขึ้นไปลอยคว้างบนอากาศ ทำให้แผ่นดินแหลกละเอียดเป็นผุยผง ขุนเขาจักรวาล และขุนเขาสินธุภูมิกลมยกขึ้นพัดไปในอากาศกระทบกันแหลกละเอียดเช่นเดียวกัน จากนั้น พลังลมยังขึ้นไปทำลายเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น และเลยขึ้นไปทำลายพรหมโลกถึง ๑๐ ชั้น คงเหลือ ๖ ชั้น คือ เวทปผลา อวิหา อตัมปา สุทสสา สุทสสิ และอกนิฏฐา (แสดงว่า พลังทำลายของลมรุนแรงกว่าน้ำ)

หลังจากพลังลมหมดไป เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน โลกก็กลับก่อตัวขึ้นอีกในลักษณะเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น

วัฏจักรของพลังทำลายโลก

พระพุทธโมสะผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงวัฏจักรของพลังทำลายโลกไว้ดังนี้

๑. โลกพินาศด้วยไฟติดต่อกัน ๗ ครั้ง ครั้งที่ ๘ โลกพินาศด้วยน้ำ ๑ ครั้ง
๒. โลกพินาศด้วยไฟ ๗ ครั้ง ด้วยน้ำ ๑ ครั้ง ติดต่อกันจนถึง ๗ รอบ จึงพินาศด้วยลม ๑ ครั้ง (ดังแผนผัง)

รอบที่	โลกพินาศครั้งที่								เวลา
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	มหากัป
๑	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๒	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๓	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๔	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๕	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๖	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๗	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๘	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ลม	๘
รวม	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๖๔

ที่มา : ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒^{๖๖}

นอกจากนี้ท่านยังได้วิเคราะห์สาเหตุสำคัญที่ทำให้โลกพินาศด้วยไฟ น้ำ และลม ว่า มาจากน้ำใจของมนุษย์ผู้มีอกุศลมูลหนาแน่น กล่าวคือ

- สมัยใดมนุษย์มีราคะหนาแน่นกว่าโทสะและโมหะ สมัยนั้นโลกจะพินาศด้วยไฟ
- สมัยใดมนุษย์มีโทสะหนาแน่นกว่าราคะและโมหะ สมัยนั้นโลกจะพินาศด้วยน้ำ
- สมัยใดมนุษย์มีโมหะหนาแน่นกว่าราคะและโทสะ สมัยนั้นโลกจะพินาศด้วยลม

อย่างไรก็ตาม ท่านบันทึกไว้ว่า อาจารย์บางท่านเห็นว่า โทสะเป็นสาเหตุให้โลกพินาศด้วยไฟและราคะเป็นสาเหตุให้โลกพินาศด้วยน้ำ แต่ไม่ได้อธิบายรายละเอียดไว้^{๖๗}

อกุศลมูลกับพลังทำลายโลก

คำว่า อกุศลมูล มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

- (๑) รากเหง้าหรือต้นเหตุของอกุศลกรรมทั้งหลาย หมายถึง เป็นต้นเหตุให้คิดชั่ว พุตชั่ว และทำชั่วนานาชนิด (๒) รากเหง้าหรือต้นเหตุที่เป็นอกุศล หมายถึง เป็นต้นเหตุที่ชั่วจึงส่งผลให้คิดชั่ว พุตชั่ว และทำชั่วนานาชนิด^{๖๘}

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายอกุศลมูลไว้ในอกุศลมูลสูตร^{๖๙} มีใจความว่า

อกุศลมูลมี ๓ ประการ คือ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) และโมหะ (ความหลง) กรรมที่บุคคลผู้มีโลภะ โทสะ หรือโมหะทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ จัดเป็น**อกุศลกรรม** แม้กรรมของบุคคลผู้มีโลภะ ถูกโลภะครอบงำ มีจิตถูกโลภะกลุ้มรุม ผู้มีโทสะ ถูกโทสะครอบงำ มีจิตถูกโทสะกลุ้มรุม หรือผู้มีโมหะ ถูกโมหะครอบงำ มีจิตถูกโมหะกลุ้มรุม ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ทำให้เสียทรัพย์ ติเตียนหรือขบไล่โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรม

บาปอกุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด มีโลภะเป็นปัจจัยที่เกิดจากโทสะ มีโทสะเป็นเหตุ มีโทสะเป็นแดนเกิด มีโทสะเป็นปัจจัย และที่เกิดจากโมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิด มีโมหะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดมีแก่บุคคล ผู้มีโลภะ ผู้มีโทสะ และผู้มีโมหะนั้นด้วยประการฉะนี้

บุคคลเช่นนี้เรียกว่า **อกาลวาที** (ผู้พูดไม่ถูกเวลา) บ้าง **อภุตวาที** (ผู้พูดเรื่องไม่จริง) บ้าง **อนัตถวาที** (ผู้พูดไม่อิงธรรม) บ้าง **อธัมมวาที** (ผู้พูดไม่อิงธรรม) บ้าง **อวินยวาที**

(ผู้พูดไม่จริง) บ้าง เพราะบุคคลเช่นนี้ก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ทำให้เสียทรัพย์ เสียชีวิต หรือขับไล่โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลังทรงพลัง” เมื่อเขาถูกกล่าวด้วย เรื่องที่เป็นจริงก็ปฏิเสธ ไม่ยอมรับ เมื่อถูกกล่าวด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง กลับไม่พยายามที่จะปฏิเสธ บุคคลเช่นนี้ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมหวังได้ทุกคติ (คือนรก เปรต อสุรกาย และกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน)

ต้นสาละ ต้นตะแบก หรือต้นสะคร้อที่ถูกเอาย่านทราย ๓ ชนิด คลุมยอด พันรอบต้น ย่อมถึงความเสื่อม ถึงความพินาศ ถึงความฉิบหาย ฉันทิ บุคคลผู้ถูกบาปอกุศลธรรมที่มาจากอกุศลมูล ๓ ประการครอบงำ กลุ้มรุม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้ว พึงหวังได้ทุกคติ ฉันทิ

ข้อสังเกต

๑. อกุศลมูลที่ ๑ คือ โลภะ ในอกุศลมูลสูตรกับ อกุศลมูลที่ ๑ คือ ราคะ ใน วิสุทธิมรรคข้างต้น เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร

นักอภิธรรมอธิบายว่า อกุศลมูลทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นเจตสิกฝ่ายอกุศลทำหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นอกุศลจิต จิตที่ถูกโลภะครอบงำ เมื่อมีสิ่งเร้าที่น่าใคร่ น่าปรารถนา ก็สำแดงออกมาเป็น**ราคะ** (ความกำหนัดยินดี ความติดใจ) เป็น**ตัณหา** (ความทะยานอยาก) จิตที่ถูกโทสะครอบงำ เมื่อมีสิ่งเร้าที่ไม่น่าใคร่ ไม่น่าปรารถนา ก็สำแดงออกมาเป็น**โทสะ** (ความโกรธ ความเคียดแค้น) ซึ่งส่งผลให้เกิดการเบียดเบียน ทำร้ายกัน จิตที่ถูกโมหะครอบงำ สำแดงออกมาเป็น**อวิชชา** (ความโง่ ความไม่รู้เท่าทัน ไม่รู้ความจริง) เป็น**มิจฉาทิฏฐิ** (ความเข้าใจผิด เห็นผิด) ดังนี้ เป็นต้น ตามคำอธิบายนี้ สรุปเป็นคำตอบว่า **ราคะ เป็นอกุศลธรรม เกิดจากอกุศลมูลคือโลภะ**

๒. ที่ว่า **ราคะ** เป็นสาเหตุให้โลกพินาศด้วยไฟ **โทสะ** เป็นสาเหตุให้โลกพินาศด้วยน้ำ (หรือกลับกันตามมติของอาจารย์บางท่าน) และ**โมหะ**เป็นสาเหตุให้โลกพินาศด้วยลม นั้น อธิบายว่าอย่างไร

พระลัทธัมมโชติกะ ธรรมาจารย์ (ชาวพม่า) ผู้รจนาคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ อธิบายว่า (๑) เพราะราคะนั้นร้อนเหมือนเปลวไฟ ฉะนั้น สมัยใดสัตว์ทั้งหลายมีสันดานหนาแน่นด้วยราคะ สมัยนั้นโลกจึงพินาศด้วยไฟ (๒) เพราะโทสะนั้นร้ายเหมือนน้ำกรด ฉะนั้น สมัยใดสัตว์ทั้งหลาย มีสันดานหนาแน่นด้วยโทสะ สมัยนั้น โลกจึงพินาศด้วยน้ำ และ (๓) เพราะโมหะนั้นร้ายแรง เหมือนลมกรด ฉะนั้น สมัยใดสัตว์ทั้งหลายมีสันดานหนาแน่นด้วยโมหะ สมัยนั้น โลกจึงพินาศ ด้วยลม (กรด)^๔

พระสารีบุตร (ชาวศรีลังกา) ผู้รจนาคัมภีร์ปรมัตถทีปนีฏีกา อธิบายความเห็นของอาจารย์บางท่านไว้ว่า ที่ว่าโทสะเป็นสาเหตุให้โลกพินาศด้วยไฟนั้น เพราะโทสะเปรียบเหมือนศัตรูที่ปรากฏ จึงควรเห็นเหมือนไฟ ส่วนราคะซึ่งเปรียบเหมือนศัตรูที่ไม่ปรากฏ จึงควรเห็นเหมือนน้ำกรด^๕

บทสรุป

อกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะที่อยู่ในจิตใจของชาวโลก เป็นสาเหตุสำคัญส่งเสริมให้เกิดพลังทำลายโลก ในรูปของอค์คิภัย อุทกภัย และวาทภัย ดังที่เคยเกิดมาแล้วในอดีต กำลังเกิดอยู่ในปัจจุบัน และจะเกิดมากขึ้นในอนาคต ถ้าหากชาวโลกไม่ช่วยกันลด ละ อกุศลมูลในจิตใจของแต่ละคนให้น้อยลงไปเรื่อยๆ

ปฏิบัติการ ๑๐ ข้อ เพื่อหยุดเพิ่มความร้อนในกรุงเทพมหานครที่นำมาแล้วไว้ในความนำของบทความนี้ นับเป็นมาตรการที่ดีมากสำหรับใช้ลด ละอกุศลมูลดังกล่าว เพราะเมื่อแต่ละคนปฏิบัติข้อใดได้ดี ก็แสดงว่าท่านได้ลดละอกุศลมูลที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการข้อนั้นๆ ได้บ้างแล้ว ถ้าท่านปฏิบัติได้ทั้งหมดและปฏิบัติได้สม่ำเสมอ ก็ชื่อว่าท่านได้ดับไฟภายในใจได้แล้วจึงหยุดเพิ่มความร้อนในกรุงเทพมหานคร หรือโลกลงได้โดยเด็ดขาด ในทางกลับกัน ถ้าท่านไม่ลดละอกุศลมูลในใจท่านก่อน ท่านจะปฏิบัติไม่ได้เลยแม้แต่ข้อเดียว

อักษรย่อที่ใช้ในบทความ

ที.ปา. (ไทย)	ทีมนิยาย ปาฏิหาริย์ พระไตรปิฎกภาษาไทย	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย เล่ม ๑๑
ที.ม.อ. (บาลี)	สมุญจลลิลานี ทิมนิยายภูจกถาย มหาวคฺคณณนา (ภาษาบาลี)	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย
ที.ม.ฎีกา	มหาวคฺคณณณ (ฎีกา ทิมนิยาย มหาวรรค) (ภาษาบาลี)	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย
สารตฺต.ฎีกา (บาลี)	สารตฺตทปิฎก (ภาษาบาลี)	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย ภาค ๑
องฺ.ติ.ก. (ไทย)	อังกุตตรนิยาย ติกนิบาต พระไตรปิฎกภาษาไทย	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย เล่ม ๒๐
องฺ.ติ.ก.อ. (บาลี)	อังกุตตรนิยาย ติกนิบาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย ภาค ๒
องฺ.สฺตฺต.ก. (ไทย)	อังกุตตรนิยาย สัตตกนิบาต พระไตรปิฎกภาษาไทย	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย เล่ม ๒๓
องฺ.สฺตฺต.ก.อ. (บาลี)	อังกุตตรนิยาย สัตตกนิบาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)	ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย ภาค ๓

เอกสารอ้างอิง

๑. แผ่นพับชักชวนให้หยุดเพิ่มความร้อนในกรุงเทพฯ... ก่อนจะสายเกินไป. (ไม่บอกแหล่งผลิต วันเดือนปีที่พิมพ์).
๒. พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ปรัชญากรีก. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สยาม; ๒๕๓๗. หน้า ๓๔-๓๕.
๓. กิตติ บุญเชื้อ. ปรัชญาประชาชนชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดับเบิลยู. ๒๕๔๓. หน้า ๔๔-๔๕.
๔. พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ปรัชญากรีก. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สยาม; ๒๕๓๗. หน้า ๓๕.
๕. อติศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:ราชบัณฑิตยสถาน; ๒๕๕๕. หน้า ๓๕๖.
๖. ที.ปา. (ไทย). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย เล่ม ๑๑. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ๒๕๓๙.
๗. ที.ม.อ. (บาลี). สมุญจลลิลานี (ภาค ๒). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน; ๒๕๓๒.
๘. ที.ม.ฎีกา (บาลี). มหาวคฺคณณณ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน; ๒๕๓๖.
๙. องฺ.สฺตฺต.ก. (ไทย). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย เล่ม ๒๓. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ๒๕๓๙.
๑๐. พระพุทธโฆสเถระ. วิสุมิสมรรถ ฉบับแปลและเรียบเรียง โดยสมเด็จพะพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร:ธนาพรส์ จำกัด; ๒๕๔๘.
๑๑. องฺ.สฺตฺต.ก.อ. (บาลี). มโนรณปุณณ (ภาค ๓). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน; ๒๕๓๓.
๑๒. พระสังฆมณฑลสังฆคหบดี ประมัตตโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหบดี ปรีชญาทิ ๕ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิสังฆมณฑลสังคหบดี อภิธรรมโชติก วิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ๒๕๔๐. หน้า ๑๓๒.
๑๓. องฺ.ติ.ก.อ. (บาลี). มโนรณปุณณ (ภาค ๒). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน; ๒๕๓๓.
๑๔. องฺ.ติ.ก. (ไทย). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรมหาวิทยาลัย เล่ม ๒๐. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ๒๕๓๙.
๑๕. พระสังฆมณฑลสังฆคหบดี ประมัตตโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหบดี ปรีชญาทิ ๕ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิสังฆมณฑลสังคหบดี อภิธรรมโชติก วิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ๒๕๔๐. หน้า ๑๓๔.
๑๖. สารตฺต.ฎีกา (บาลี). สารตฺตทปิฎก (อรรถกถา ทิมนิยาย มหาวรรค). กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วิญญาน; ๒๕๓๘.